

HATƏMZAD ZEYNƏB

Bakı Dövlət Universitetini dissertantı

E-mail: TarixVeOnunProblemleri@gmail.com

SƏFƏVİLƏR DÖVLƏTİNİN QƏRBLƏ ƏSAS TARIXI ƏLAQƏLƏRİ**Açar sözlər:** Azərbaycan tarixi, Səfəvilər dövrü, xarici siyasət, Avropa dövlətləri ilə əlaqələr**Ключевые слова:** история Азербайджана, эпоха Сефевидов, внешняя политика-отношения с европейскими странами.**Key words:** the history of Aserbaidjan, Safavids' period-the foreign policy, relations vith european contries

Zamanın gedişi avropalıların Səfəvilər dövləti ilə əməkdaşlığını tələb edirdi. Bu əsasən iki hadisənin nəticəsində baş verdi: birincisi, osmanlı türklərinin hakimiyyətinin genişlənmə və Qərbdən Şərqlə doğru ənənəvi ticarət yolları üçün təhlükənin yaranması; ikincisi sufi səfəvilərin hakimiyyətə gəlişi və şiəliyin yayılmasında bu sülalənin güclənməsi və iranda rəsmi status alması. Bu onunla izah olunur ki, Osmanlı imperiyası kifayət qədər sürətlə öz sərhədlərini genişləndirdi və XV-XVI əsrlərin ən qüdrətli dövlətlərindən birinə çevrildi. Fateh adı ilə şöhrət tapmış II Mehmedin rəhbərliyi altında Konstantinopolu işğal edərək Osmanlı imperiyası öz çiçəklənmə dövrünün ən yüksək mərhələsinə çatdı. Bu, 1453-cü ilə təsadüf edir. Mehmed Konstantinopolu işğal etdi və imperiya dövlət hüduqlarında kənarda öz nüfuz dairəsini genişləndirdi. Avropalılar üçün belə bir situasiya ciddi təhlükə idi. Xəlifə adının osmanlı sultanlarının adlarına əlavə edilməsi Osmanlı imperiyasının qüdrətini artırdı və onu bütün islam dünyasının nümayəndəsinə çevirdi.

Osmanlı imperiyasının işğalları avropalıları yalnız qorxuya salmırdı, həm də Avropanın Şərqlə ənənəvi ticarət yollarında ağalığına son qıyurdu. Xüsusilə qərb tacirləri özlərini əsas gəlir mənbələrindən birini – ipəklə ticarəti itirdilər. Əsas məsələ ondan ibarət idi ki, bu vəziyyət, yəni ipəklə ənənəvi ticarət yollarını tutmaq Avropa burjuaziyasının hər cür vasitə ilə şərq bazarlarını işğal etməyə meylini daha da gücləndirdi. Bu təhlükə ilə mübarizə üçün ən mühüm yollardan biri avropalı dənizçi və səyyahların dəniz səfərlərinin təşkil edilməsi oldu. Onların arasında Vasko da Qamanın səyahətləri xüsusi əhəmiyyəti ilə seçilir.

Bu dövrdə ilk səfəvi şahı İsmayıl sufi-qızılbaşların dəstəyi ilə 1502-ci ildə Ağqoyunluların paytaxtını tutdu və yeni dövlətin Səfəvilər dövlətinin əsasını qoydu. Təbrizi tutan Şah İsmayıl özünü İran şahı, şiəliyi isə dövlət dini elan etdi. Bu mühüm hadisə həqiqətən İsmayıl tərəfindən vahid milli dövlətin yaradılmasına ciddi təkan oldu. Dövlət yarandıqdan sonra Səfəvilər sülaləsinin dövlət xadimlərinin qarşılaşdığı ən böyük problemlər Osmanlı sultanları ilə toqquşmalar oldu. Obyektiv tarixi şərtlər İran və Avropanı ümumi düşmənə - osmanlılarla mübarizə aparmaq üçün birləşməyə vadar etdi. (1, 145)

Səfəvilərin portuqallarla ittifaqı iranlılara heç bir nəticə vermədi. Bu onunla izah olunur ki, portuqallar ölkənin daxilində İsmayılın hakimiyyətinin möhkəmlənməsində kömək göstərmək və osmanlı ordusunun dəfələrlə aqressiv hücumlarından müdafiə etməklə bağlı verdiyi sözü tutmadılar. Osmanlı imperiyası ilə uzun müddətli müharibələrdə, xüsusilə Çaldıran döyüşündən sonra səfəvilərin məğlubiyyəti İsmayılın ölümündən sonra səfəvi hakimləri arasında çəkişmələr və başqa bir çox amillər bu şiə dövlətinin zəifləməsi üçün əlverişli şərait yaratdı,

lakin İranın ayrı-ayrı hissələrə parçalanmasına gətirib çıxartdı və bu Şah Abbasın hakimiyyətə gəlişinə qədər davam etdi.

Öz hakimiyyətinin ilk illərində Şah Abbas yalnız əvvəlki vahid dövlətin bərpa edilməsi və parçalanmış və ayrılmış vilayətlərin qaytarılması kimi problemlərlə toqquşmadı, bununla yanaşı avropalılarla xarici ticarətin inkişafına təkan verdi. Avropalıları o dövrdə Fars körfəzi strateji cəhətdən mühüm ticarət mərkəzi kimi maraqlandırıldı. Məsələn, 1600-cü ildə Şərqlə ticarət əlaqələrini inkişaf etdirmək məqsədilə ingilislərin Şərqi-Hind şirkəti, iki ildən sonra isə 1602-ci ildə eyni ad altında əvvəlcə Niderlandda, sonra isə Fransada başqa şirkətlər yaradıldı. Görünür, o dövrün xarici siyasətində Şah Abbasın əsas məqsədi bu şirkətlər arasında mövcud olan rəqabəti İranın xeyrinə istifadə etmək idi. (2, 38)

Səfəvilərin qərblə əsas tarixi əlaqələrinin başlanğıcını Şah Abbasın hakimiyyəti dövrü hesab edirlər. Hakimiyyətə gələrək o, torpaqları geri qaytarmaq məqsədilə osmanlılarla mübarizədə ordunun hərbi qüdrətini gücləndirmək üçün yeni hərbi islahatlar keçirdi. Bununla yanaşı, Qərblə münasibətlərin inkişafı üçün tədbirlər gördü. Bu islahatlar Entoni və Robert Şirli qardaşlarının İrana gəlişi, sonra isə onların Hüseyn Əli bəylə Avropa dövlətlərinin saraylarına göndərilməsi ilə başladı. Öz hökمرanlığını yalnız quruda deyil, həm də Fars körfəzində təmin etmək niyyətində olan Şah Abbas portuqalları dəniz ticarət yolundan qovdu. Situasiyanı qiymətləndirərək və bu işi təklikdə bacarmayacağını başa düşərək Şah Abbas dəstək üçün ingilislərə müraciət etməyə məcbur oldu. Buna görə də portuqallara qarşı mübarizədə Şah Abbas və ingilislər arasında ittifaq reallaşdı. Əslində isə ingilislərə məxsus Şərqi hind şirkəti Fars körfəzində öz ağalığını təmin etmək məqsədilə portuqalları yerini tutdu. Kömək bəhanəsi ilə ingilislər Şah Abbasdan bir sıra imtiyazlar aldılar. İngilislərə Bəndər-Abbasda nümayəndəlik, Cəskdə isə ticarət fabriyası yaratmağa icazə verilmişdi. Onlar öz mallarını İrana vergi ödəmədən aparmaq, Hörmüz gömrük gəlirlərinin bir hissəsini almaq hüququ, habelə iran ipəyini almaq üzərində monopoliya və İrana manufaktura gətirmək hüququ.

Təxminən bir əsr yarımından sonra 1664-cü ildə II Şah Abbasın dövründə Səfəvi torpaqlarına fransız şərqi hind şirkətinin nümayəndələri səfər edirdilər və müqavilə əsasında oxşar geniş hüquq və imtiyazlar əldə etdilər. Fransız tacirlər tamamilə gömrük nəzarəti hər cür vergi və rüsumlardan azad edildilər. Bu imtiyazlar II Şah Abbas tərəfindən ingilis və holland monopoliyasının iddialarına qarşı olaraq üçüncü qüvvə qismində fransız tacirləri cəlb etmək məqsədilə təqdim edilmişdi. Lakin bu müqavilələrin bağlanması və fransızlara imtiyazların təqdim edilməsi İranın Fransa ilə ticarət dövriyyəsinin artımına gətirib çıxartmadı. Beləliklə, XVII əsrin sonu və XVIII əsrin əvvəllərində ingilis Şərqi hind şirkəti Fars körfəzində fəaliyyət göstərən yeganə qüvvə idi.

I Şah Abbasın ölümündən sonra XVII əsrin əvvəllərində səfəvi hakimlərinə qarşı çox saylı əfqan üsyanları və İsfahanın onlar tərəfindən tutulması – 1722-ci ildə Səfəvi dövlətinin parçalanması özünün son həddinə çatdı. Səfəvilər dövlətinin dağılması İranın şimal qonşusu Rusiyanın Baltikyanı və Qara dənizdə möhkəmlənməyə çalışaraq cənuba da hərəkət etmək və Fars körfəzinə çıxış əldə etmək niyyətində olduğu vaxta təsadüf edir. Əfqanların çox saylı hücumları nəticəsində Səfəvi dövlətinin daxildən parçalanması və İsfahanda məskunlaşmış əfqan hakimlərinin ölkənin başqa yerlərində də vəziyyətə təsir etmə faktını nəzərə alaraq Pyotr hərbi və diplomatik rıçaqlar vasitəsilə İrandan şimal və şimal-qərb vilayətləri ayırmağa yönəlmişdi. Belə siyasət təbii ki, osmanlı hakimlərini qıcıqlandırır və nəhayət fransız dövlətini fəal vasitəçiliyi ilə iki rəqib İranda Rusiya və Türkiyə 1724-cü il Stambul müqaviləsi əsasında İranın şimal, şimal-qərb və qərb vilayətlərini öz aralarında böldülər. (1, 146-148)

XV əsrdə Qərbi Avropa ilkin kapital yığma dövrünə daxil oldu. Bu dövrə qədər bir növ dünya ticarəti meydana gəldi. Bununla yanaşı, əvvəlki ticarət yolları bəzi yerlərdə kəsilmişdi, başqa yerlərdə isə artan tələbatı ödəmək iqtidarında deyildi. Orta Asiya və Monqolustandan keçən karvan yolları Teymurilər imperiyasının dağılması nəticəsində atılmışdı. Qırmızı dəniz vasitəsilə ticarət Misirin nəzarəti altında, Fars körfəzində yerli tacirlərin əlində idi. Kiçik Asiya və Suriya vasitəsilə ticarət yolları Konstantinopol süqut etdikdən sonra türklər tərəfindən işğal olundu. Avropa ölkələrindən yalnız Venesiya türk tacirlərinin vasitəçiliyi ilə şərqə ticarətdə iştirakını saxlamışdı. Şərqə əlaqələrin pozulması avropa tacirlərini ora yeni yollar axtarmağa vadar edirdi.

Belə yollar axtarmağa çalışan ilk dövlət böyük coğrafi kəşflərlə bağlı olan ilkin kapital yığımı prosesinin erkən mərhələlərində böyük rol oynamış Portuqaliya oldu. Aralıq dənizi ticarətindən kənarda yerləşmiş Portuqaliya Avropanın başqa dövlətlərindən daha çox Afrika ətrafında şərqə dəniz yolunun açılmasında daha maraqlı idi. Artıq XV əsrin lap əvvəlində portuqallar Afrika sahillərinə ekspedisiyalar təşkil edirdilər. Portuqaliya müstəmləkə işğalına başlamış ilk Avropa dövləti idi. Onun müstəmləkə ekspansiyası 1415-ci ildə Seutun işğalı ilə başladı. Portuqal tacirlər Afrika sahillərini qarət edirdilər. Buradan qızıl və fil sümüyü çıxarırdılar. 1440-cı ildən isə qul ticarətinə başladılar. XV əsrin sonunda müstəmləkə işğalları yoluna Şərqə yeni yollar açılmasında maraqlı olan İspaniya da çıxdı.

Portuqallar və ispanlar bir-biri ilə rəqabət aparırdılar. Dünyanın bütün hissələrində yeni torpaqlar açır və mühüm məntəqələri işğal edirdilər. 1497-1498-ci ildə admiral Vasko De Qama ilk avropalı kimi Afrikanı keçdi. XVI əsrin əvvəllərində Portuqallar Vasko de Qamanın kəşfindən istifadə edərək Ərəb dənizinin ən mühüm ticarət əlaqələrini öz əllərinə keçirdilər.

Avropadan Şərq ölkələrinə yeni dəniz yolunu kifayət qədər Misir, Türkiyə, Venesiyanın ticarətini zəiflətdi. Yüklərin daşınma dəyərinin 60 %-ə qədər ucuzlaşması Fars körfəzində yerli tacirlərin ticarətinə də böyük zərbə vurdu. O dövrdə İranın Konstantinopolun süqutundan sonra zəifləmiş Avropa ilə ticarət əlaqələri XVI əsrin əvvəllərindən canlandı, daha sisteməlik xarakter aldı.

Səfəvilər üçün XVI əsrin ilk illəri tarixi inkişafın yeni mərhələsinə daxil olması ilə əlamətdardır. Daxili çəkişmə və feodal parçalanmasının uzun müddət davam edən prosesdən sonra əsas vilayətlər səfəvilər sülaləsinin əsasını qoymuş Ərdəbil şeyxləri tərəfindən bir dövlətin tərkibində birləşdi. Bu sülalənin birinci şahı olan İsmayıl uzun müddət (1502-1524) öz hakimiyyətinin mərkəzləşdirilməsi və möhkəmləndirilməsi uğrunda mübarizəyə başı qarışdı. Məlum olduğu kimi, onun ən təhlükəli xarici düşməni Türkiyə idi. Türkiyə ilə müharibələr yeni dövlətin əsas qüvvəsini sarsıtdı və cənubda yaranmış vəziyyətə kifayət qədər diqqət ayırmağa imkan vermədi.

İlk Portuqal səyyah və tacirləri Fars körfəzinə hələ Vasko de Qamanın kəşfinə qədər daxil olmuşdular, belə ki, 1487-ci ildə ora Kovilxao səfirliyi gəlmişdi. Bu səfirlik Hindistandan öz vətəninə Hörmüz vasitəsilə qayıdırdı. 1503-cü ildə Hörmüzə Vartemo səfər etmiş və onun təsvirini saxlamışdı. Hələ o dövrdə ora Abu Afonsu d'Albukerki gəldi. Onun gəlişi Fars və Oman körfəzlərində Portuqal hökmranlığının qaranlıq dövrünün əsasını qoydu.

D'Albukerkinin orada müstəmləkə imperiyasının yaradılması haqqında ideyası Portuqaliyanın hakim dairələri tərəfindən bəyənilirdi və 1506-cı ildə Konkistador onu həyata keçirmək üçün eskadro ilə Lissabondan Hind okeanına yollandı. Raz-əl-Hədd burnunda Ərəbistan yarımadası şərq hüdudlarının mərkəzində bu eskadro Hörmüz Kalat və başqa sahilyanı şəhərlərdən bura gəlmiş 30-40 balıqçı gəmini yandırdı və sonradan cənub-şərqdən şimal-qərb istiqamətində hərəkət etdi. D'Albukerki Kalat hakimlərini Hörmüzə xərac verməkdən imtina

etməyə və Portuqaliyadan asılılığı qəbul etməyə məcbur etdi. Sonra Kuriatu şəhərinə zərbə endirdi, şəhərin əhalisi fədakarlıqla müqavimət göstərdi, öz artilleriyasının üstünlüyündən istifadə edərək limanda portuqallar şəhər və gəmiləri yandırdılar. (3, 34)

1507-ci ilin oktyabrında portuqal donanması Hörmüzə yaxınlaşdı. Öz dövlətinin qərb sərhədlərində məşğul olan Şah İsmayıl iki cəbhədə mübarizə aparmaq iqtidarında deyildi. Hörmüz hakiminə kömək məqsədilə o yalnız 500 əsgər göndərdi ki, bu da təbii olaraq Hörmüzü işğaldan xilas edə bilməzdi. Şəhərə ağır kontribusiya qoyulmuşdu – 1,5 min qızıl tümən və illik xərac 4,5 min tümən. (4, 11) İşğalçılar Portuqaliya hakimiyyətinin icazəsi olmadan Fars və Oman körfəzləri sularında yerli gəmilərə ticarətlə məşğul olmağı qadağan edirdi. Adada onlar tərəfindən öz qarnizonları üçün istehkamın tikilişi başlanmışdı, Hörmüz şəhərində isə ticarət faktoruyasının əsası qoyulmuşdu. (3, 35)

Lakin Fars və Oman körfəzlərinin sahilləri boyunca 1507-ci il işğalçı yürüşü portuqalların bu regionda möhkəmlənmələri üçün ilk cəhdləri idi. Yerli əhalinin kəskin müqaviməti və işğalçıların özləri arasında ixtilaflar 1508-ci ildə onları Hörmüzü tərk etməyə məcbur etdi.

Artıq məlum olduğu kimi, o dövrdə Səfəvilər Türkiyə ilə uzun müharibələr aparırdı. Türkiyə ordusu o dövrdə ən qüdrətli ordulardan biri idi və bu ordu dəfələrlə Avropa dövlətlərinin ordularını məğlubiyyətə uğratmışdılar. XVI əsrin 20-ci illərində türklər Budapeşti (1526) və Vyanaı işğal etdilər (1529) Türkiyə ilə mübarizədə İsmayıl müttəfiq axtarırdı, öz növbəsində Avropa monarxları Türkiyə təhlükəsi qarşısında şahla ittifaqda maraqlı idilər.

Səfəvi ordusuna xüsusilə böyük zərbəni türk topları vururdu, buna görə də şah öz topxanasını təkmilləşdirməyə çalışırdı. Bunu bilən d'Albukerki İranın hakim dairələri ilə qarşılıqlı əlaqələr qurmağa çalışırdı. 1509-cu ildə Hindistanın vise-kralı kimi İrana səfir Rui Qomezi, 1513-cü ildə isə Miquel Ferreyrunu göndərdi. D'Albukerki İrana Türkiyə ilə mübarizə üçün portuqalların topxanası, ordu və donanmasını təklif edirdi. Səfəvilərdən dəstək haqqında onunla danışıqlar üçün Qoaya şahın xüsusi nümayəndəsi göndərildi.

Lakin vise-kralın əsas məqsədi Səfəvilərə kömək göstərmək deyildi. O hesab edirdi ki, Türkiyə ilə müharibədə mövcud çətinliklər şahdan kiçik güzəştlər müqabilində ərazi imtiyazları və güzəştləri qazanmaq imkanı verəcək. Buna görə də d'Albukerki Şah İsmayıl ilə danışıqları uzadırdı və öz işğalçı planlarını həyata keçirmək üçün əlverişli anı gözləyirdi. D'Albukerki üçün əlverişli situasiya 1514-cü ildə yarandı, sultanla sonrakı mübarizə perspektivi Şah İsmayılı portuqallarla yardım haqqında razılaşma imzalamağa məcbur etdi. Portuqaliyanın şaha göstərəcəyi kömək qarşılığında o müvəqqəti olaraq Hörmüzü onlara güzəştə getməyə razılaşdı.

Lakin Portuqaliya eskadrası şəhəri tutmağa tələsəndə sakinlər onları odla qarşıladılar və uğurla hücum edənlərin həmləsini dəf etdilər. Sonrakı ildə d'Albukerki Hörmüzə 2200 əsgərlə 26 gəmidən ibarət yeni ekspedisiya göndərdi. Kifayət qədər qüvvəsi olamayan Hörmüz hakimi uzun danışıqlardan sonra şəhəri təslim etməyə məcbur oldu və portuqallar bütün adanı tutdular. Fortun komendantı Pedru d'Albukerki təyin olundu. Hələ 1507-ci ildə başlanmış istehkamın tikintisi başa çatdı. (3, 36)

Səfəvi şahlarının dəyişməsi Fars körfəzində vəziyyətə təsir göstərmirdi. 1524-cü ildə hakimiyyətə gəlmiş Şah Təhmasib (1524-1576) öz hökmranlığı dövründə portuqallara qarşı mübarizə təşkil edə bilmədi. Türklərin dəfələrdə İrana soxulması portuqalların Fars körfəzində ağalığı üçün əlverişli şərait yaradırdı. XVI əsrin ikinci rübü onların ərəb dənizi regionlarında şəriksiz ağalığı dövrü idi. Onlar burada öz nüfuz dairələrini genişləndirməyi davam edirdilər.

XVI əsrin ortalarına doğru Fars körfəzində türklərin fəallığı artdı. 1534-cü ildə Süleyman Möhtəşəm farslardan Bağdadı aldı, 1550-ci ildə türklər Qətər və Bəsrəni ələ keçirdilər.

Bu yalnız sultanın böyük planlarının başlanğıcı idi. O, bütün Ərəb yarımadasını, xüsusilə Fars körfəzinin qərb və cənub-qərb sahillərini osmanlı imperiyasının tərkibinə daxil etmək istəyirdi.

Bu məqsədlə Məsqətə məşhur donanma rəhbəri Piri-rəisin başçılığı ilə türk eskadrası göndərildi. Məsqəti tutdular və bununla yanaşı portuqal qubernator əsir alınmışdı, sonra Hörmüz tutuldu. Körfəzə gələn Portuqaliya eskadrası öz növbəsində Katifi dağıtdı və türkləri təqib edərək Bəsrəni ələ keçirməyə çalışdı. 1552-ci ildə türklərin portuqallarla dəniz döyüşü heç bir tərəfə qəti qələbə gətirmədi. Lakin 1553-cü ildə portuqallar Məsqət yaxınlığında düşmənin donanmasını qəfil tutub dağıtmağa nail oldular.

1559-cu ildə türklər Bəhreynə hücum etdilər. Qubernatorun köməyinə İran şahı 300 əsgər göndərdi, lakin məlum oldu ki, türkləri geri oturtmaq portuqallara müyəssər olmuşdur. (3, 38)

Maraqlıdır ki, portuqal müstəmləkəçilərinin zülmü altında əzilmiş yerli sakinlər türklərə rəğbət göstərirdilər, belə ki, türklər onlar kimi müsəlman idilər, digər tərəfdən, onlar portuqallar qədər zalım deyildilər. 1580-ci ildə Portuqaliya İspaniyaya birləşdiyindən Portuqaliyanın Fars körfəzindəki regionda vəziyyəti dəyişildi. Şərq yarımkürəsində bütün Portuqaliya torpaqları İspaniyaya məxsus idi və İspaniya beləliklə nəhəng müstəmləkəçi imperiyaya çevrilmişdi. (3, 39)

Dəniz ekspedisiyasının təchizatı ilə eyni zamanda ingilislər quru ilə şərqə soxulmağa cəhd göstərmişdilər. 1558-ci ildə ticarət şirkətinin agentı Entoni Cenkinson Moskva vasitəsilə Buxaraya getdi, oradan İrana getmək fikrində idi. O zaman o buna nail ola bilmədi, növbəti ildə London ticarət cəmiyyətini yeni ekspedisiyası təşkil olundu və onun məqsədi İrana qədər çatmaq idi. Bu ekspedisiya ingilis-İran ticarətinin əsasını qoydu.

Yeni ticarət yolları axtarmağa çalışaraq ingilis tacirlər Türkiyə vasitəsilə İran ticarətini ələ keçirmək, sonra isə Portuqaliya ticarətlərini bu regiondan sıxışdırıb çıxarmaq niyyətində idilər. Onlar İranın həm şimal, həm də cənubunda ticarət yollarını ələ keçirməyi qarşılarına məqsəd qoymuşdular və hesab edirdilər ki, qısa müddət ərzində şərqlə bütün ticarətin gedişini dəyişə bilərlər.

1561-1581-ci illər ərzində ingilis şirkəti İrana altı ekspedisiya təşkil etmişdi. Bu dövrdə 1574-1579-cu illər istisna olunmaqla ölkədə daim ingilic ticarət nümayəndələri olurdu.

Cenkinsonun 1561-ci ildə ekspedisiyası uğursuz idi. Əvvəlcə Cenkinson Səfəvilərin vassalı Şirvanşah Abdullanın diqqətini cəlb edə bildi. Onun əməkdaşlığı ilə Cenkinson ümid edirdi ki, ingilislərin Rusiya vasitəsilə İranla ticarətində xüsusi imtiyazlar əldə edə biləcək. İran və Türkiyə arasında sülh müqaviləsi bağlandıqdan sonra şah Cenkinsonu qovdu və hətta türk sultanına vermək istəyirdi. Cenkinson yalnız Şirvanşah Abdullanın tərəfkeşliyi xilas etdi. Dörd aydan sonra ona İranı tərk etmək icazəsi verildi.

1563-1665-ci illərdə ekspedisiya da London tacirlərinə ciddi bir uğur gətirmədi. Onun rəhbəri Olkok Şamaxıya yolda qeyri-müəyyən şəraitdə öldürüldü, buna baxmayaraq ingilislər dayanmadılar.

1566-cı ildə ingilislər İranda ticarətdə imtiyaz əldə etməyə nail oldular. Onların tacirləri vergilərdən azad edilmişdilər. Onlara yerli hakimiyyətin himayəsi təqdim edilirdi. 1568-ci ildə ingilis tacirlərə əlavə hüquq verildi və onlara istənilən şəhərdə istifadə üçün ev və başqa məkanların tikilməsinə icazə hüququ verildi. (3, 41)

Sonra yaranmış beş illik fasilə (1574-1579) çox güman ki, ingilis tacirlərin Rusiya vasitəsilə İranla ticarət əlaqələrinin tənzimlənməsi imkanlarına inamsızlıqla bağlı idi. 1579-cu ildə Edvards və Berrounun rəhbərliyi ilə daha bir ekspedisiya təşkil olundu: birincisi, İrana gedən

yolda öldürüldü, ikincisi İrandan qayıdanda qarət edildi. İrana bu ekspedisiyanın uğursuzluğu ingilislərin qəti olaraq Hörmüzə quru yolundan imtina etməyə məcbur etdi. (3, 42)

Buna görə də XVI əsrin 80-ci illərindən ingilislər Fars körfəzinə cənubdan öz rəqibləri portuqalların yolları ilə daxil olmağa çalışırdılar. Əgər əvvəllər onlar rəqiblərin monopoliyasını kantrabanda və piratlıq yolu ilə keçməyə çalışırdılarsa, bu əsrin 80-90-cı illərində ingilis piratları Britaniya hakimiyyəti tərəfindən təhrik edilərək faktiki olaraq Portuqaliyaya qarşı qeyri-rəsmi müharibə aparırdılar. Portuqal, həmçinin ispanlara qarşı əməliyyatlarda Britaniya kralının donanmasından gəmilər də iştirak edirdilər. əməliyyatların məqsədi düşmən ticari gəmilərini yalnız qarət etmək deyildi, həm də hərbi gəmiləri sistemli şəkildə məhv etmək idi.

İngilis və hollandların ispan və portuqallarla böyüyən mübarizəsi öz son həddinə 1588-ci ildə çatdı. İngilis və hollandlar faktiki və texniki üstünlükləri nəticəsində ispan donanması Böyük Armadanı darmadağın etdilər. Nəticədə İspaniyanın həm quru, həm də dənizdə hökmranlığı sarsıldı.

ƏDƏBİYYAT

- 1.Манфред А.З. Внешняя политика Франции 1871-1891. М., 1952.
- 2.Bayandur A.A. Xəlic-efars, Tehran 1317
- 3.Туманович Н.Н. Европейские державы в Персидском заливе в XVI-XIX вв. М., 1982.
- 4.Nəsrulla Fəlsəfi, Siyasət-e xareci-ye iran dər douran-e səfəviyyə, Tehran, 1342.
- 5.Əfəndiyev O., Azərbaycan Səfəvilər dövləti, Bakı, Şərq-Qərb, 2007, 342 s.
- 6.Vilayəti Əli Əkbər, Şah İsmayıl Səfəvi dövründə İranın xarici əlaqələr tarixi, Bakı, 1998.
- 7.Buşəhri İ.N. İran və Xəlic-e Fars. Tehran
- 8.Buşəhri İ.N. Nəzəri be İran və Xəlic-e Fars, Tehran
- 9.Sədid os-Səltəne M.A. Bəndər Abbas və Xəlic-e Fars, Tehran, 1342.
- 10.Fesayi, Farsname-ye Nasiri. Tehran, 1313(1934) (fars dilində)
- 11.Qaemməqamu C. Bəhreyn və məsəyale Xəlice Fars. Tehran, 1341.
- 12.Мостəhedі V. İran və Engelis, Tehran, 1346.

ХАТЕМЗАД ЗЕЙНАБ

диссертант Бакинского Государственного Университета

ИСТОРИЯ ОТНОШЕНИЙ ГОСУДАРСТВА СЕФЕВИДОВ С ЗАПАДОМ

Узнать историю отношений Европы с Сефевидов это очень важно. Потому что это основная часть истории этого периода Сефевидов. В статье рассмотрены эти и другие вопросы.

HATƏMZAD ZEYNEB

Baku State University

THE HISTORY OF THE SAFAVID STATE RELATIONS WITH THE WEST

Explore the history of Europe's relations with the Safavids is very important. Because this is the main part of the history of the Safavid period. The article outlines these and other issues.

Rəyçilər: t.e.n.S.A.İsmaylova, t.e.d.İ.M.Məmmədov

Bakı Dövlət Universitetinin "Türk xalqları tarixi" kafedrasının 07 dekabr 2012-ci il tarixli iclasın qərarı ilə çapa məsləhət görülmüşdür (pr.№4).